

Tahrir Defterlerine GÖre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler

Kalenderî's and Haydarî's According To Tahrir Daftars At Anatolia

Sadullah GÜLTEN*

Öz

Moğol istilasının önünden kaçarak Anadolu'ya gelen dervişler arasında Şeyh Cemaleddin Sâvî ve Şeyh Kudbeddin Haydar tarafından kurulan Kalenderî ve Haydarî tarikatlarına mensup pek çok dervişin de bulunduğu bilinmektedir. Bu dervişlerden popüler olanları hakkında bazı araştırmalar yapılmış olmasına rağmen, onların Anadolu'da dağıldıkları sahaları gösteren herhangi bir çalışma mevcut değildir. XV. ve XVI. yüzyıllarda düzenlenen tahrir defterlerinde, Selçuklular döneminden itibaren Kalenderî ve Haydarî dervişleri tarafından kurulan kalenderhâne ve haydarîhânelerin tespiti bir nevi bu tarikat üyelerinin de tespiti anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, çalışmada Ankara, Aksaray, Ayasuluk, Bayburt, Beyşehir, Birgi, Bursa, Erzincan, Erzurum, Hısn-ı Keyf, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Larende, Niksar, Milas, Tokat ve Zile kazalarında tespit edilen kalenderhâne ve haydarîhâne zaviyelerinin kuruluş süreçleri, muafiyetleri, vakıfları, giderleri ve ayrıca Bektaşî ve Mevlevîler gibi diğer bazı tarikatlar ile ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kalenderîler, Haydarîler, Anadolu, Tahrir Defterleri, Zaviye.

Abstract

As it's wellknown by history there were derwishes bounded to Kalenderî order which was founded by Sheikh Cemaleddin Savi and Haydarî order which was founded by Sheikh Kudbeddin Haydar whom came to Anatolia during the Mongol

* Yard. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

invasion. There are researches about the popular derwishes of those religious orders but we don't know much about their settlement areas. Revealing the locations of kalenderhâne's and haydarîhâne's which were founded by Kalenderî and Haydarî derwishes, according to XV'th and XVI'th century. Tahrir Daftars may give us the settlement places of subjects of these religious orders. In this context we researched founding processes of Kalenderî and Haydarî hermitage's at Ankara, Aksaray, Ayasuluk, Bayburt, Beyşehir, Birgi, Bursa, Erzincan, Erzurum, Hisn-ı Keyf, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Larende, Niksar, Milas, Tokat and Zile. We also tried to reveal their exemptions, foundations, outgoings and relations with Baktashi's and Mavlavi's.

Keywords: Kalenderî's, Haydarî's, Anatolia, Tahrir Daftar's, Hermitage.

Giriş

Anadolu'nun İslamlaşmasında pek çok tarikat mensubunun etkili olduğu bilinmektedir. Malazgirt savaşından hemen sonra Anadolu'ya doğru başlayan derviş göçleri Moğol istilası sırasında ve sonrasında artarak devam etmiştir. Anadolu'ya gelen dervişler arasında çoğunluk Kalenderîler ile onun başlıca şubesi Haydariyye tarikatına mensup Haydarîler idi¹. Bununla birlikte, kaynakların yetersizliği yüzünden, Anadolu'ya gelen dervişlerden pek çoğunun hangi tarikata mensup olduğunu tespit etmek oldukça zor, hatta çoğu zaman imkansızdır. Özellikle kırsal bölgelerde Türkmenler arasında faaliyet gösteren dervişler için bu durum daha da belirgindir. Hacı Bektaş ve Dede Karkın gibi etkisi günümüzde bile devam eden kişiler hakkında dahi, çağdaş kaynaklarda üç beş satırlık bilginin dışında bir şeye rastlanmaz. Öte yandan, Osmanlı Devleti döneminde tutulan vesikalarda da onların hangi tarikatlara mensup olduklarına dair bilgiler oldukça mahduttur. Fakat, özellikle tahrir defterlerinin dikkatli bir şekilde incelenmesi, bu dervişlerin hangi tarikatlara mensup oldukları hususunda pek çok ipucuna ulaşmayı mümkün kılar. XV. ve XVI. yüzyıllara ait bu kayıtlar, sadece bahsedilen döneme değil, aynı zamanda Selçuklular ve beylikler dönemine de ışık tutacak bilgiler barındırmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma muhtemelen Moğol istilasının önünden kaçarak Anadolu'ya gelen ve Selçuklular döneminden itibaren zaviyeler kurarak mürit yetiştiren ve aynı zamanda Selçuklu hükümdarları gibi Anadolu beylikleri ve ilk Osmanlı padişahları ve hanedan üyeleri tarafından desteklenen Kalenderî ve Haydarîleri tespit etmek amacını taşımaktadır. Bununla birlikte çalışmada Seyid Gazi, Sultan Şucaeddin, Hacı Bektaş Veli, Uryan Baba, Abdal Musa, Barak Baba gibi

¹ Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 49; Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 337-338.

daha önce pek çok araştırmaya konu olmuş Kalenderîler ile bunlar tarafından kurulan zaviyeler üzerinde durulmamıştır.

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde rastlanan Kalenderî ve Haydarîlerden bahsetmeden evvel, bu tarikatların ortaya çıkış süreçleri ile fikrî alt yapıları üzerinde durulması gerekmektedir. Kalenderî tarikatı Şeyh Cemaleddin Sâvî tarafından kurulmuştur. O, XIII. yüzyılın başlarında Şam'da Şeyh Osman-ı Rûmî'nin zaviyesinde bir süre ikamet ettikten sonra Celal-i Dergezîni ile tanışmış ve onun etkisiyle dünyadan el etek çekerek mezarlıkta yatıp kalkmaya başlamıştır. Onun Dimyat'ta yaklaşık 1232-1233 yılında vefat etmesiyle Kalenderî tekkesi, halifeleri tarafından idare edilmiştir. Cemaleddin Sâvî ile başlayan Kalenderîyye ve Kalenderîlik akımını temsil eden dervişler dünyayı ve dünyevî değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık, kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sufilerdi. Ocak, kalenderîliği toplumsal nizamaya karşı çıkararak dünyayı dikkate almaya değer görmeyen ve bunu hayatın her alanında açığa vuran bir akım olarak tanımlarken, Karamustafa ise, bu akıma yeni zühd adını vermekte ve akımın temel esasının toplumsal sapkınlık yoluyla gerçekleştirilen yeni bir zâhidlik anlayışına dayandığını belirtmektedir. Melâmîlik anlayışında olduğu gibi, Kalenderîlik akımında da mal-mülk edinme çabaları reddedilmiş, topluma ekonomik açıdan katkı sağlamak yerine gönüllü yoksulluk tercih edilmiştir. Çalışmak ve ev-bark edinmek gibi toplum yapısına uymayı gerektirecek uygulamalar yerilmiş, gezgin ve başıboş şekilde yaşamak temel prensip haline getirilmiştir. Cinsel faaliyetler de kutsal olana bağlılık açısından bir engel olarak görüldüğü için evlenmemek tarikatın önemli bir prensibi olarak kabul edilmiştir².

Kalenderîlerin görünüşleri toplumun bütünü tarafından yadırganan tuhaflikler içermekteydi. Bu tarz, muhtemelen Melâmîlik'te vurgulanan toplum tarafından dışlanma felsefesinin bir yansımasıydı. Tuhaf görünüş ile toplumda tiksinti yaratmak ve bu şekilde toplumdan dışlanmayı sağlamak amaçlanmıştı. Bu amaca uygun olarak, çıplak veya yarı çıplak dolaşırlardı³. Ayrıca bazıları kıldan dokunmuş ve cavlak adı verilen yün çuvallar

² Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 47-52; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 24; Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 51; Nihat Azamat, "Kalenderîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 253.

³ Mesela bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi (Öncüler Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş)*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan. Ahmet Taşgım, Kalan Yayınları, Ankara 2003, 75 vd.

giyerlerdi. Bundan dolayı Kalenderîlere cavlakiyye de denilirdi. Kalenderîler saç, sakal, bıyık ve kaşların ustura ile kazındığı çahar darb denilen bir anlayışı benimsemişlerdi. Üzerlerinde dilenci çanağı ve derviş değneği yanında balta, deri torba, büyük tahta kaşıklar ve aşık kemikleri taşırlandı. Bütün bu özelliklerinden dolayı, Kalenderî dervişlerine karşı toplumun her kesiminden, özellikle ulema tarafından büyük bir tepki gösterilmiştir. Ulema onları şeriatın dışına çıkmakla itham etmiş, bu ithamdan dolayı zındıklık ve mühlitlikle suçlanmışlardı⁴.

Haydarîlik ise Kutbeddin Haydar'ın piri olduğu tarikattır. Kutbeddin Haydar, Horasan'da Zâve şehri çevresinde yaşamıştır. XIII. yüzyılın ilk yarısında vefat edinceye kadar orada kalmış ve Zâve şehrinde defnedilmiştir⁵. Haydarîlik, Kalenderîlik tarikatı ile aynı düşünce sistemine bağlıdır. Benimsediği düşünce biçimi, tarikat ayin ve erkânı, dervişlerin dış görünüşü gibi hususlarda Kalenderîlik'le hemen hemen aynı özellikleri göstermektedir⁶. Kalenderî dervişlerinden farklı olarak Haydarîler, çehar darbın diğer gereklerini yapmakla birlikte, bıyıklarını tıraş etmezlerdi. Şeyh Kutbeddin elbise olarak keçe giyer ve yalınayak dolaşırdı. Birçok insan ondan etkilenerek böyle dolaşmaya başlamıştı. Kazvinî kendisinin keçe giyen ve yalın ayak dolaşan çok güzel Türk köleleri gördüğünü ve onlara Haydar'ın ashabı dendiğini kaydetmektedir. Kutbeddin Haydar'ın kenevir yapraklarını vecde ulaştırıcı bir araç olarak kullandığı ifade edilmektedir. Hatta esrarın vecde getirici bir araç olarak ilk defa onun tarafından kullanıldığı öne sürülmüştür. Kutbeddin Haydar'ın müritleri de benzer halleri benimsemişlerdir. Zâve'deki zaviyesi etrafında toplanan müritleri, Kalenderîler gibi XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Hindistan, Anadolu, Suriye ve Mısır'a yayılmaya başlamışlardır⁷.

Her iki tarikat mensubu da tarikatların daha ilk ortaya çıktığı andan itibaren kurdukları zaviyeler vasıtasıyla kendi fikirlerini yaymaya başlamışlar, Hindistan ve İran gibi muhtelif yerlerde olduğu gibi Anadolu'da da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Tahrir defterlerinde kalenderhâne ve haydarîhâne olarak geçen zaviyelerin bu tarikat mensupları tarafından kurulduğuna şüphe yoktur. Nitekim, İstanbul'da Kalenderîlerin bir arada

⁴ Ahmet Y. Ocak, *a.g.e.*, s. 158-165; Ahmet T. Karamustafa, *a.g.e.*, s. 27-33.

⁵ Tahsin Yazıcı, "Kutbüddin Haydar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, s. 14.

⁶ Fuat Köprü, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 50.

⁷ Ahmet Y. Ocak, *a.g.e.*, s. 40.

kalması için pek çok zaviyenin kurulduğu bilinmektedir⁸. Tahrir defterlerinde tespit edilen zaviyeler ile ilgili bilgiler de zaten bunu tartışmasız bir şekilde ortaya koymaktadır. Fakat, Osmanlı Devleti'nin onlar üzerindeki baskısını arttırması, tarikat mensuplarının eski alışkanlıklarını bırakmaya zorlamış olmalıdır. Bu yüzden, onlar bazı yerlerde Bektaşî ve Mevlevî gibi devletin meşru gördüğü tarikatlara yaklaşarak devlet baskısından kurtulmayı denemişlerdir. Zira onların hem Bektaşîler hem de Mevlevîler ile ilişki içinde olduklarına dair tahrir kayıtlarında bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Ayrıca Konya, Larende ve Erzincan kazalarında kalenderhâne ve haydarîhânelerin yan yana bulunması, her iki tarikat mensubunun birlikte hareket ettiğini göstermektedir. Örneğin Hısn-ı Keyf'te tespit edilen Baba Mahmud Haydarî zaviyesi bir müddet sonra Baba Mahmud el-maruf Kalenderhâne şeklinde kaydedilmiştir.

XV. ve XVI. yüzyıllara ait tahrir defterleri üzerinde yapılan inceleme neticesinde Ankara, Aksaray, Ayasuluk, Bayburt, Beyşehir, Birgi, Bursa, Erzincan, Erzurum, Hısn-ı Keyf, Kastamonu, Kırşehir, Larende, Niksar, Milas, Konya, Kayseri, Tokat, Zile kazalarında Kalenderî ve Haydarî dervişlerinin toplanma alanları olan kalenderhâne ve haydarîhâneler tespit edilmiştir. Kalenderî ve Haydarî zaviyeleri Orta ve Doğu Anadolu'da yoğunluk kazanırken batıya doğru gittikçe azalmaktadır. Bu zaviyeler özellikle Konya, Kayseri, Larende, Beyşehir, Aksaray, Kırşehir, Ankara, Kastamonu, Tokat, Zile, Niksar gibi Orta Anadolu'da yoğunlaşmaktadır. Kalenderî ve Haydarîlerin Orta Anadolu ve civarında yoğunlaşması tarikatların daha ilk ortaya çıktıkları dönemden itibaren başlamıştır. Kalenderî tarikatının kurucusu Cemaleddin Sâvî'nin ilk halifelerinden Şeyh Ebubekir Niksarî ve Şeyh Ömer-i Girîhi ile Haydarî tarikatının kurucusu Kudbeddin Haydar'm ikinci nesil halifelerinden Hacı Mübarek-i Haydarî Konya'da yaşamıştır⁹. Konya çevresinde bulunan Aksaray, Larende, Beyşehir gibi yerlerde tespit edilen zaviyeler Kalenderî ve Haydarîlerin bahsedilen bölgeye kalabalık bir şekilde geldiklerini göstermektedir. Buralarda kurulan zaviyeler muhtemelen Şeyh Ebubekir Niksarî, Şeyh Ömer-i Girîhi ve Hacı Mübarek-i Haydarî ile birlikte Anadolu'ya gelen dervişler veya onların teşviki ile halifeleri tarafından tesis edilmiş olmalıdır. Beyşehir'de tespit edilen zaviyenin 1354 yılında tamir edildiği ve burada sadece Şeyh Cemaleddin Sâvî'ye bağlı Kalenderîlerin kalmasının şart

⁸ Ömer Lütfü Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul 1970, s. 155, 156, 166; M. Baha Tanman, "Kalenderhâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, s. 249.

⁹ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, Çev. Tahsin Yazıcı, C. II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1953, s. 20-21, 233, 506-507; Ocak, *a.g.e.*, s. 59-60.

konulmuş olması bu iddiamızı desteklemektedir. Öte yandan Doğu ve Batı Anadolu'da bahsi geçen zaviyelerin sayısı azalmaktadır. Ancak, bizim tespit ettiğimiz zaviyeler Kalenderî ve Haydarîler tarafından kurulan zaviyelerin sadece bir kısmını göstermekte olup, bunlar Kalenderî veya Haydarî dervişlerinin dağıldıkları sahalara nihai dağılımını vermez. Zira yukarıda isimleri zikredilen Kalenderîler ile abdal, dede ve baba unvanını taşıyan pek çok zaviye kurucusunun bu tarikatlara mensup olma ihtimali bir hayli yüksektir. Bununla birlikte, tespit edilen Kalenderî ve Haydarî zaviyeleri her iki tarikat üyesinin Anadolu'nun İslamlaşması sırasında oynadıkları rolü göstermeye kafidir¹⁰.

Kalenderhâne ve Haydarîhâneler

Konya

Kalenderî tarikatının kurucusu Şeyh Cemaleddin Sâvî'nin halifelerinden Ebubekir-i Niksari'nin 1205-1206 yılında Dımaşk'tan ayrılarak Konya'ya geldiği bilinmektedir. Eflâkî tarafından Cavlakî olarak nitelendirilen Ebubekir Niksarî, Mevlana ile yakın bir ilişki kurmuştur. Mevlana'nın cenazesine katılan Kalenderîler *Hay huy ederek* üzüntülerini göstermişlerdir. Cenazenin önünde giden yedi öküzden biri cenaze merasiminden sonra Ebubekir Niksari'nin zaviyesine gönderilerek orada fakirlere dağıtılmak ve dervişler arasında paylaştırılmak üzere kurban edilmiştir. Yine, Şeyh Cemaleddin Sâvî'nin bir diğer halifesi Şeyh Ömer-i Girîhi de Konya'da yaşamıştır¹¹. 1476 tarihli defterde tespit edilen kalenderhânenin geliri, Ilgın kazasına tabi Eldeş karyesinden elde edilen öşrün dörtte biridir. 1483 tarihinde ise zaviyenin gelirlerinde artış olduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Muhiddin tarafından idare edilen zaviyenin gelirleri arasına Eldeş karyesinin rub öşrünün yanı sıra 3 zemin, 3 bağ ve 1 değirmen eklenmiştir. 1530 tarihinde 1460 akçe olan zaviye geliri 1584 tarihinde 2166 akçeye yükselmiştir. Zaviye şeyhine günlük 3 akçe ödenirken geri kalanı ayende ve revendeye sarf olunmuştur¹².

¹⁰ Ahmet T. Karamustafa'nın Kalenderîlerin Anadolu'nun İslamlaşmasında oynadıkları rolün abartılmaması gerektiği yönündeki itirazını burada belirtmeliyiz. Bkz. "Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Hazırlayan. Ahmet Y. Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 85-88.

¹¹ Ahmet Eflâkî, *a.g.e.*, C. II, s. 20-21; Ocak, *a.g.e.*, 59-60.

¹² KKA. TD. nr. 564, v. 17b; BOA. TD. nr. 1085, s. 25; KKA. TD. nr. 565, v. 31a; BOA. TD. nr. 387/I, s. 34; KKA. TD. nr. 584, v. 15a.

Burada üzerinde durulması gereken başka bir husus ise Konya'da Şeyh Osman-ı Rumî isimli bir zaviyenin bulunmasıdır. İsim benzerliğinin olabileceği ihtimali de mahfuz kalmak kaydı ile, bahsedilen kişi İbnü'l-Hatip ve es-Safedi gibi Kalenderî tarikatının ilk kurumlaştığı döneme ait bilgi veren kaynaklarda Şeyh Cemaleddin'in şeyhi olarak geçmektedir. Onlara göre Sünni bir şeyh olan Şeyh Osman-ı Rumî, Şeyh Cemaleddin'i girdiği yanlış yoldan çevirmek istemiş, dinletemeyince de onunla ilişkisini kesmiştir. Şeyh Cemaleddin Sâvî'nin hayatının anlatıldığı menakıba göre ise o, Şeyh Cemaleddin'in dört büyük halifesinden ilkidir. Ocak, diğer bazı kaynaklardan da hareketle menakıbın verdiği bilgiyi kabul etmeyerek Şeyh Osman-ı Rumi'nin Şeyh Cemaleddin'in şeyhi ve aynı zamanda Sünni olduğu kanaatindedir¹³. Her ne olursa olsun Konya'da kalenderhâne kaydından hemen sonra Şeyh Osman-ı Rumi isimli bir zaviyenin yer alması oldukça dikkat çekicidir. Bu bağlamda Şeyh Osman-ı Rumi'nin, Kalenderî olmasa bile¹⁴ ismen Kalenderîler arasında yaşadığı ve Kalenderîlerin şeyhlerine hocalık yapmış birisinin adını yaşatmak için onun adıyla anılan bir zaviye kurdukları düşünülebilir. 1476 yılından 1584 tarihine kadar takip edilen zaviye zamanla kurbanların kesildiği bir ziyaretgâha dönüşmüştür. Zaviyenin geliri 1584 tarihinde 942 akçedir¹⁵.

Konya'da tespit edilen haydarîhâne Kudbeddin Haydar'ın ikinci nesil halifelerinden Hacı Mübarek-i Haydarî tarafından kurulmuştur. Mevlana ile iyi ilişkileri olan Hacı Mübarek-i Haydarî, Selçuklu veziri Taceddin tarafından yaptırılan darü'z-zakir adındaki zaviyenin şeyhliğine getirilmiştir. Onun, Şeyh Muhammed Haydarî adında bir de halifesi vardır¹⁶. Selçuklu veziri Taceddin tarafından yaptırılan ve Hacı Mübarek-i Haydarî'nin şeyhliğini yürüttüğü darü'z-zakir 1476 tarihinden çok önce Haydarî dervişlerin kalabilmesi için haydarîhâneye çevrilmiştir¹⁷. Zaviyenin gelirleri arasında Kındani mezrası, hamam mukatası ve 2 kıta bağ vardı. 1530

¹³ Ahmet Y. Ocak, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁴ Mikail Bayram onun bir Kalenderî şeyhi olduğu kanaatindedir. Bkz. "Selçuklu Dönemi'nde Kalenderî Ahi Çatışması", *Bilim ve Gerçek*, Sayı 17. <http://www.bilimvegelecek.com.tr/?goster=1038>.

¹⁵ KKA. TD. nr. 564, v. 17a; BOA. TD. nr. 1085, v. 24b; KKA. TD. nr. 565, v. 31a; BOA. TD. nr. 387/I, s. 34; KKA. TD. nr. 584, v. 15a.

¹⁶ Ahmet Eflâkî, *a.g.e.*, C. I, s. 233, 506-507; Ocak, *a.g.e.* 59-60.

¹⁷ KKA. TD. nr. 564, v. 17b; BOA. TD. nr. 1085, v. 25a; Bkz. "Vakf-ı haydarîhâne der nefsi-i Konya mukarrer aslında darü'z-zakirin imiş sonra haydarîhâne olmuş."

tarihinde 320 akçe olan zaviye gelirleri 1584 tarihinde ise 725 akçeye yükselmişti¹⁸.

Konya'da tespit edilen Şeyh Haydarî zaviyesi ise Hacı Mübarek-i Haydarî'nin halifesi Şeyh Muhammed Haydarî tarafından kurulmuş olmalıdır. 1476 tarihli defterde zaviye ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre, zaviyenin tasarrufu Şeyh Haydarî'nin evladının elindeydi. 6 nefer kaydedilen zaviyenin piri Haydarî veled-i Şeyh Haydar, imamı Yakup Fakih ve hizmetkarı ise Derviş Sinan'dı. 3 çiftlik geliri olduğu belirtilen zaviyenin öşrüne, koyunlarına ve bağlarına kimsenin müdahale etmemesi, ayrıca avarız ve tekaliften muaf olmaları için Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından muafname verilmişti. Zaviye vakfının 1530 tarihinde 942, 1584 tarihinde ise 1000 akçe geliri vardı. Elde edilen gelir ayende ve revendeye sarf olunmaktaydı. Zaviyenin gelir kalemleri arasında bulunan 1 zemin I. Murat'ın kızı Sultan Hatun tarafından vakfedilmişti¹⁹. Sultan Hatun diye bahsedilen bu kişi, aşağıda belirtileceği üzere, Larende'deki haydarîhâneyi inşa eden Melek Hatun olmalıdır. Ayrıca, muhtemelen Konya'da türbesi bulunan Sultan Hatun ile aynı kişidir²⁰.

Erzurum

Erzurum civarında Kalenderî veya Haydarîlerin yaşadığına dair ilk bilgileri İspanyol seyyah Ruy Gonzales de Clavijo haber vermektedir. O, 25 Mayıs 1404 tarihinde Delilarkent/Deli Baba köyünde dervişlerin yaşadığını ve bunların neredeyse çıplak olduklarını, gece gündüz ellerinde defleriyle dolaşarak ilahi söylediklerini, zaviyenin duvarında keçi, geyik ve koç boynuzlarının bulunduğunu ve dolaşırken bu boynuzları süs olarak boyunlarında taşıdıklarını anlatır²¹. Bölgeye ait 1569 tarihli defterden Deli Baba köyünde köy ile aynı ismi taşıyan zaviyenin faal olduğu anlaşılmaktadır²². Zaviyede yaşayan kişiler, muhtemelen Deli Baba ve onunla birlikte bölgeye gelenlerin neslindendir.

Erzurum'da Deli Baba ve etrafındakilerden başka Haydarîlerin varlığı tespit edilmektedir. Bunlar, belki de Deli Baba ile bölgeye gelen ve ondan ayrılan bir koldu. Erzurum merkezine yerleşen Haydarîler burada bir

¹⁸ KKA. TD. nr. 565, v. 31a; BOA. TD. nr. 387/I, s. 34; KKA. TD. nr. 584, v. 15a.

¹⁹ BOA. TD. nr. 1085, v. 26b; BOA. TD. nr. 387/I, s. 35; KKA. TD. nr. 584, v. 15b.

²⁰ BOA. TD. nr. 387/I, s. 34.

²¹ Ahmet T. Karamustafa, *a.g.e.*, s. 12.

²² KKA. TD. nr. 537, s. 8a; Kütahya sancağında Deli Baba isimli bir çiftlik, Kara Hisar-ı Sahip sancağında ise Deli Dede isimli bir mezra vardı. Bkz. BOA. TD. nr. 438/I, s. 134, 203.

haydarîhâne kurmuşlar ve zamanla zaviyenin etrafında bir mahalle teşekkül etmişti. Zaviyenin gelir kalemleri arasında Mülk, Küçük Köy, Mescidli gibi altı köyün malikane gelirleri mevcuttu. Şeyhe günlük 3 akçe ödenmekte olup defterde diğer gider kalemleri de ayrıntılı şekilde belirtilmiştir²³. 1530 tarihli muhasebe-icmal defterinde Erzurum merkezinde defter harici kalan yerler yazılırken hali ve harap olan mahaller de kaydedilmiştir. Bu mahalleler arasında *Mahalle-i Zaviye-i Haydarîhâne* de yer almaktadır. Harap ve hali olduğu belirtilen on iki mahalleden dokuzu Ahi Pir Mahmud, Edhem Şeyh, Hasan Şeyh ve Baba Kulu gibi zaviye isimleriyle anılmaktadır²⁴. Bu itibarla zaviyelerin harap olmasıyla mahallelerin harap olması arasında bir bağlantının olabileceği düşünülebilir.

Son olarak Cinis ve Mürs Kulu nahiyelerinde de Haydarî isimli köylerin bulunduğunu belirtelim. Bu bilgiden hareketle Erzurum'da Deli Baba zaviyesi etrafındakiler ile haydarîhâneyi kuranlardan başka bazı Haydarî gruplarının da yaşamış olduğu ifade edilebilir²⁵.

Beyşehir

Zaviyeye ait kitabede kalenderhânenin 1354 yılında Emir Mecdüddin İsmail bin el-Hac Hüsameddin tarafından tamir edildiği belirtilmiştir²⁶. Emir Mecdüddin İsmail bin el-Hac Hüsameddin, 1362 tarihinde kalenderhânenin giderlerinin karşılanması için bir vakıf tesis ederek vakfın vakfiyesini düzenlettirmiştir. O, zaviyede sadece Şeyh Cemaleddin Sâvî'ye bağlı Kalenderîlerin kalmasını şart koşmuştur²⁷. 1584 tarihli evkaf defterinde ise zaviyenin Emir Mecdüddin İsmail bin el-Hac Hüsameddin tarafından inşa edildiği belirtilmiştir. Ayrıca tekkesinde sadece Şeyh Cemaleddin Sâvî'ye bağlı Kalenderîlerin kalmasını şart koştuğu tekrar edilmiştir. 10016 akçe vakıf geliri olan zaviyenin bu geliri üçe taksim edilerek 1080 akçesi zaviye şeyhine, 720 akçesi nezaret ve kitabet giderlerine ve geriye kalan miktarı ise ayende ve revendenin yemeğine sarf olunması için ayrılmıştır²⁸. Son dönemlere doğru zaviyenin ismi “Şeyh Cemaleddin binası kalenderhânesi”,

²³ BOA. TD. nr. 199, s. 7-8.

²⁴ BOA. TD. nr. TD 387/II, s. 868; BOA. TD. nr. 205, s. 16.

²⁵ BOA. TD. nr. TD 387/II, s. 869, 872.

²⁶ M. Akif Erdoğan, “Karaman Vilayeti Zaviyeleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. IX, İzmir 1994, s. 94-95.

²⁷ Hüseyin Muşmal, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Beyşehir Kenti'nde Bulunan Müesseseler ve Vakıflar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 19, Bahar 2006, s. 255-256.

²⁸ KKA. TD. nr. 584, v. 116a.

“Şeyh Cemaleddin bina eylediği kalenderhâne zaviyesi”, “Kalenderhâne maruf Şeyh Cemaleddin Zaviyesi” veya “Şeyh Cemaleddin Zaviyesi kalenderhâne tayin olunan mevlevîhânesi” şeklinde kaydedilmiştir. 1783 tarihli belgede zaviyenin Mevlâna dergâhına bağlı bir mevlevîhâne olduğu belirtilmiştir. 1820 tarihli başka bir belgede ise zaviyenin eskiden beri “Tarikat-ı Mevlevî” fukaralarına ait olduğu ve Mevlâna dergâhının postnişinleri tarafından zapt ve idare olunduğu ifade edilmiştir. Zaviye vakfı 1845 yılında en azından 60 dönüme yakın bağ yerine sahip olup elde edilen hasılat 1250 kuruş civarındaydı²⁹.

Sırası gelmişken kalenderhâne ve haydarîhânelerin tespit edildiği hemen yer yerde mevlevîhânelerin de bulunduğu belirtilmesi gerekir. Bu itibarla Beyşehir’de olduğu gibi diğer yerlerde de Mevlevîler ile Kalenderîler arasındaki muhtemel bir ilişkiden bahsedilebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, daha Mevlana döneminde bu gruplar arasında başlayan bir ilişki mevcuttu. Özellikle Mevlana’yı derinden etkileyen Şems’in bir Kalenderî şeyhi olduğu bilinmektedir. Onun tarafından hem Mevlevî hem de Kalenderî anlayışının temsil edildiği Şems-i Tebrizîler olarak isimlendirilen bir tarikat kurulmuştu³⁰.

Kırşehir

Kırşehir kazasında bulunan haydarîhâne hakkındaki ilk bilgilere 1485 tarihli tahrir defterinden ulaşılmaktadır. Zaviye ile aynı ismi taşıyan Haydarî köyünde 19 nefer dervişzade olarak kaydedilmiştir. Köyün bu isimle anılmasında zaviyenin etkili olduğu söylenebilir. Muhtemelen zaviyenin kurulmasıyla bölge nüfus olarak köy haline dönüşmüştür. Zaviyenin şeyhi Halil isimli dervişti. 1530 tarihine gelindiğinde köy nüfusu artarak 63 nefere yükselmiştir. Konur nahiyesine tabi olan köyde bir kişi zaviye hizmetkârı olarak kaydedilmiştir. 1584 tarihinde zaviyenin şeyhi Derviş Ali idi. Zaviye geliri ise 1026 akçeydi³¹. Ayrıca yine 1485 tarihinde Kırşehir köyleri arasında bulunan Ritarik’de de Hoca Haydarî isimli bir başka zaviye daha bulunmaktaydı. 3 neferin yaşadığı köyde bu neferlerden Halil veled-i Şeyh

²⁹ Hüseyin Muşmal, *a.g.m.*, s. 255-256.

³⁰ Ahmet Y. Ocak, *a.g.e.*, s. 196-199.

³¹ BOA. TD. nr 19, s. 287; BOA. TD. nr. 998/II, s. 653, 676; KKA. TD. nr. 139, v. 171a; “Karye-i Haydarî tabi-i Kırşehir vakf-ı zaviye-i Haydarî, Şeyh Halil zaviyedar be-hükm-i şerif ahali-i karye dervişzadeler imiş. Ma-tekaddümden ziraat idüp yerlerin zaviyeye verip gayri nesne vermezlermiş.”

Hasan zaviye şeyhi iken diğer neferlerden biri de zaviyenin hâdimiydi³². Bunlardan başka Deliceözü nahiyesinde Haydar-çardağı ve Haydarlu, Çiçekdağı nahiyesinde Haydar-Kadı Kışlası ve Haydar İli ve son olarak Sorkun nahiyesinde Haydar Viran isimli mezzalar da bulunmaktaydı. Yine Deliceözü'nde Haydarlu isimli bir de konar-göçer cemaat yaşamaktaydı. Bölgede iki zaviyenin yanı sıra belirtilen mezzaların ve Haydarlu isimli bir konar-göçer cemaatin olması bölgede Haydarîlerin yoğun bir şekilde yaşadıklarını göstermektedir³³.

Kayseri

İbn-i Bibi, Moğol istilası sırasında Kayseri'de şehri savunanlar arasında bir grup Cavlakiye'nin de bulunduğunu belirtmektedir³⁴. Bu bilgiden hareketle Kayseri'de bulunan kalenderhânenin kuruluşunun bu döneme rastladığı söylenebilir. Nitekim, Kayseri mahalleleri arasında yer alan Kalenderhâne mahallesi³⁵ Selçuklular döneminde kalenderhânenin etrafında teşekkül etmiş olmalıdır. 1500 tarihli Kayseri tahrir defterlerinde Bulancak ve Kızılca-in mezzalarının gelirlerinin Kayseri merkezinde bulunan kalenderhâneye vakfedildiği³⁶, ayrıca Kalenderhâne mahallesi sakinlerinden Necmeddin Biruni ile Şücaeddin Fakih veled-i Timur'a, Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından muafnâme verildiği belirtilmiştir³⁷. Muhtemelen Necmeddin Biruni ile Şücaeddin Fakih veled-i Timur ilk dönem Kalenderîlerinin soyundan gelmekteydi. Kayseri'ye ait diğer tahrirlerde zaviye hakkında bilgi yer almazken, Kayseri'ye uğrayan Evliya Çelebi Yılanlıdağ'daki Koyun Baba tekkesi ile eski Kayseri yakınındaki Kalenderân tekkesinden bahsetmektedir. Her iki tekkede de Bektaşîlerin bulunduğu yine Evliya Çelebi tarafından verilen bilgiler arasındadır³⁸. Tekkede Bektaşîlerin bulunması dikkat çekici bir husustur. Nitekim, bir Haydarî Kalenderîsi olduğu bilinen Hacı Bektaş Veli'den sonra Kalenderî ve

³² BOA. TD. nr 19, s. 290; "Karye-i Ritarik malikane ve divani Hoca Haydarî zaviyesinde tasarruf olunur malikanesi vakf imiş divanisi dahi hükm-i padişahiyle mezzular tasarrufundadır."

³³ BOA. TD. nr. 998/II, s. 605, 663, 670, 597, 618.

³⁴ İbn Bibi, *El Evamirü'l- Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye*, Hazırlayan. Mürsel Öztürk, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 73.

³⁵ BOA. TD. nr. 387/I, s. 199.

³⁶ MAD. nr. 20, s. 106; Bkz. "Mezra-i Bulacak ve Kızılca-in nısıf. Amma mezzur mezra nefsi Kayseriye'de olan kalenderhâneye vakf ber muceb-i hüccet-i kadihâ."

³⁷ MAD. nr. 20, s. 21.

³⁸ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Hazırlayanlar. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, C. III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 105.

Haydarîler XVI. yüzyılın sonlarına doğru Bektaşî tarikatı içinde eriyerek kaybolmuşlardı³⁹.

Erzincan

Erzincan kazasında hem kalenderhâne hem de haydarîhâne mevcuttu. Ayrıca burada Üryan Şeyh adında başka bir zaviye daha bulunmaktaydı. Üryan lakabının yarı çıplak dolaşan Kalenderî şeyhler için sıklıkla kullanıldığı⁴⁰ göz önünde tutulacak olursa, onun da bir Kalenderî şeyhi olması kuvvetle muhtemeldir.

Kalenderhâne zaviyesinin vakıfları 1 kıta zemin, 3 kıta bağ ve 1 çiftlikten ibaretti. Yıllık 900 akçe gelirden günlük 1 akçesi zaviye şeyhine 1,5 akçesi ise yiyecek masrafına ayrılmıştı. Kalenderhânenin şeyhi Seyithan'dı. Üryan Şeyh zaviyesinin geliri 2 kıta zemin ile 1 kıta bağdan müteşekkildi. Zaviyenin geliri 360 akçe olup zaviye şeyhine günlük 1 akçe ayrılmıştı. Zaviyenin piri Derviş Yakup'tu. Haydarîhâne zaviyesi Derviş Hüseyin veled-i Halil'in kontrolünde olup zaviyenin gelirleri arasında 1530 tarihinde Pağnik köyünün malikane geliri ile 6 kıta zemin ve 1 kıta çiftlik bulunmaktaydı. Bunlardan yıllık 2907 akçe elde edilmekteydi. Bunun günlük 2 akçesi zaviye şeyhine 1357 akçesi ise yiyecek masraflarına ayrılmıştı⁴¹. 1642 tarihli avarız defterinde Akkaş Dede'nin padişah beratıyla haydarîhânenin şeyhliğine getirildiği belirtilmiştir⁴². XVIII. ve XIX. yüzyıl kayıtlarından da hem haydarîhânenin hem de kalenderhânenin mevcudiyetini sürdürdüğü ve faaliyetlerine devam ettiği tespit edilmektedir⁴³.

Bursa

Bursa kazasında Pınarbaşı yakınındaki mezarlık içinde derviş Baba Şemseddin bin Pir Gayb'el-Kalenderî tarafından bir kalenderhânenin bina edildiği anlaşılmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere, Kalenderî tarikatının kurucusu Şeyh Cemaleddin de bir dönem mezarlıkta yaşamıştı⁴⁴. Baba Şemseddin bin Pir Gayb'el-Kalenderî tarafından bu geleneğin devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Sultan Murad zamanında zaviye şeyhine günlük 4

³⁹ Ahmet Y. Ocak, *a.g.e.*, s. 199-209.

⁴⁰ Ahmet Y. Ocak, *a.g.e.*, s. 18.

⁴¹ BOA. TD. nr. 199, s. 37, 38, 40; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s. 152.

⁴² Mehmet İnbaşı, "Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 41, Erzurum 2009, s. 201.

⁴³ Ümit Kılıç-Abdulkadir Gül, "Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış", *History Studies*, Volume 3/1, 2011, s. 174-175.

⁴⁴ Ahmet T. Karamustafa, *a.g.e.*, s. 31.

akçe tayin edilmişti. Ayrıca, Baba Şemseddin'in kalenderhâneye kitaplar ve esbaplar vakfettiği, bunların oğlu Mehmed'in nezaretinde olduğu belirtilmiştir⁴⁵. Evliya Çelebi de Bursa'da bir kalenderhâne olduğunu belirtmekle birlikte kalenderhâne hakkında herhangi bir bilgi vermez⁴⁶. O muhtemelen Şemseddin bin Pir Gayb'el-Kalenderî tarafından kurulan kalenderhânedan bahsetmekteydi.

Larende

Konya'da olduğu gibi Larende'de de kalenderhâne ve haydarîhânenin her ikisi de mevcuttu. Larende, diğer heterodoks gruplardan Vefaîlerin de gelip yerleştikleri ve zaviye kurdukları yerler arasındaydı. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Osmanlı hanedanının meşruiyetini sağlama konusunda büyük katkısı olan ve aynı zamanda Baba İlyas'ın müritlerinden Şeyh Edebali, Bilecik'e gelmeden önce burada bir zaviye kurmuştu⁴⁷. Şeyh Edebali burada iken Kalenderî ve Haydarîler ile ilişki halinde olmalıdır. 1476 yılında kalenderhânenin 200 akçe geliri varken zamanla bu miktar artarak 1584 tarihi itibarıyla 700 akçeye yükselmişti⁴⁸. Şehirdeki haydarîhâne ise oldukça ilginç özellikler göstermektedir. Her şeyden evvel, zaviye I. Murad'ın kızı Melek Hatun tarafından yaptırılmıştı. Ayrıca, 1500 tarihli evkaf defterinden elde edilen bilgiye göre, zaviye Mevlevîler nezdinde temsil edilmekte ve Mevlevî piri tarafından tasarruf edilmekteydi. 1584 tarihinde 5403 akçe geliri olan zaviyenin şeyhine günlük 3 akçe ödenmekte, geriye kalan miktar ise ayende ve revendenin yemeğine sarf olunmaktaydı⁴⁹.

Ankara

Ankara'da bulunan kalenderhânenin Baba Mansur isimli bir derviş tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. 1571 tarihli defterde zaviyenin sorumluları hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Buna göre bir dönem vakıf mütevellisi Derviş Sinan ile Şeyh Derviş Mahmud Kalenderî iken sonradan zaviyenin yönetimi berat-ı hümayunla İsmail oğlu Kalender Derviş Ali'ye ondan sonra ise Zeyneddin Derviş'e verilmiştir. Zaviyenin gelirleri arasında yıllık 500 akçe geliri olan 1 kıta değirmen, yıllık 1080 akçe geliri olan 1

⁴⁵ Ömer Lütfi Barkan- Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 38.

⁴⁶ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C. II, s. 15.

⁴⁷ Ahmet Y. Ocak, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁸ KKA. TD. nr. 564, v. 33a; BOA. TD. nr. 1085, v. 52b; KK. TD. nr. 565, v. 73a; KKA. TD. nr. 584, v. 33b.

⁴⁹ KKA. TD. nr. 565, v.74a; KKA. TD. nr. 584, v. 33b.

hamam ve 12 dükkan vardı. Sultan Mehmed tarafından zaviyeye yeni vakıflar verilmiş olup zaviyenin toplam geliri 2092 akçeydi⁵⁰.

Tokat

Cısr-i kebir yakınında olduğu belirtilen haydarhâne Hızır İlyaslık diye de bilinmekteydi. 1576 tarihinde Zile nahiyesine tabi Çeltik karyesinin malikane gelirleri Sultan Bayezid tarafından zaviyeye vakfedilmişti. Derviş Ali'nin tasarrufunda olan zaviyenin kontrolü sonradan Seydi Ali'ye geçmişti. Zaviyenin bahsedilen köyün gelirinden başka 3'te zemini mevcuttu. Zaviye gelirinin günlük 2 akçesi şeyhe verilmekteyken, Emir Yusuf zaviye şeyhi olduktan kendi gelirini de zaviye gelirlerine dahil ederek ayende ve revendeye sarf etmeye başlamıştı⁵¹. Zaviye gelirinin zamanla arttığı son dönemlere ait belgelerden anlaşılmaktadır. Buna göre, Zile kazasına bağlı Belviran, Alibağı, Çakırcalı, Çiftlik ve Çay köylerinin gelirleri ile pek çok çiftlik, bağ ve bahçe zaviye gelirleri arasına katılmıştır⁵².

Bayburt

Bayburt merkezinde bulunan haydarhâneye dair ilk bilgiler 1530 tarihli defterden elde edilmektedir. Buna göre zaviyeye 5'i zaviyedarzade olmak üzere 91 nefer nüfusa sahip Malansa karyesi ile 39 nefer nüfusa sahip İşbonos karyesinin malikane gelirleri vakfedilmiştir. Ayrıca Sipkerekos karyesinin malikane gelirinin sekiz hisseden bir hissesi de zaviyenin vakıfları arasındaydı. Bunlardan başka değirmen ve dükkan gelirleri de olan zaviyenin hasılı 3743 akçeydi. Zaviye şeyhi olan Şeyh Hüseyin günlük 2 akçe almaktaydı. Kalanı ise zaviyenin giderlerine ayrılmıştı⁵³. 1681 tarihinde Şeyh İbrahim'in idaresinde olan vakfın gelirlerini İşbonos, Eğrisöğüt ve Malansa köyleri oluşturmaktaydı⁵⁴.

Hısn-ı Keyf

1530 tarihli defterde Baba Mahmud Haydarî olarak kaydedilen zaviye, 1565 tarihli defterde Baba Mahmud el-maruf Kalenderhâne şeklinde kaydedilmiştir. Bu durum zamanla Kalenderîlerin bahsedilen zaviyede yoğunluk kazanmalarıyla veya katiplerin Haydarî ve Kalenderîler arasında herhangi bir fark gözetmemelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Şehre yakın

⁵⁰ BOA. TD. nr. 438/I, s. 367; KKA. TD. nr. 558, v. 42b.

⁵¹ KKA. TD. nr. 583, v. 34a.

⁵² Aytekin Yaroğlu, Tokat Haydarhâne Vakfı, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006, s. 79-86.

⁵³ BOA. TD. nr. 199, s. 67; BOA. TD. nr. 387/I, s. 830, 831, 834, 835.

⁵⁴ Yunus Özger, XIX. Yüzyılda Bayburt (1830-1900), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2007, s. 262-263.

bir mesafede kurulan⁵⁵ zaviyenin gelirleri Beşirli nahiyesine tabi Ebu Zeyran köyünden elde edilen 6765 akçe, Tur nahiyesine tabi Bakıstan karyesinin malikane geliri olan 3220 akçe ile dükkan ve bağdan elde edilen toplam 11445 akçe idi⁵⁶.

Kastamonu

Kastamonu'da bulunan Kalenderhâne zaviyesinin 1530 tarihi itibariyle 100 akçe hasılı vardı. 1582 tarihinde Emrullah zaviye şeyhi olup zaviyenin geliri yine 100 akçeydi. Zaviye gelirleri arasında nısıf dükkan, zemin ve 1 müdlük bağ kaydedilmişti⁵⁷. *Fustâtu'l-Adâle* isimli eserini 1284-1285 yılında Kastamonu'da yazan Muhammed b. el-Hatîb Kalenderîlerden geniş bir şekilde bahsetmektedir. Onları namaz kılmamak, oruç tutmamak, şarap içmek ve fık u fücür işleyen ibâhiler olmakla, dolayısıyla zındıklığa düşmekle suçlayan⁵⁸ Muhammed b. el-Hatîb burada Kalenderîleri yakından tanımış olmalıdır. Dolayısıyla Kastamonu'daki Kalenderîlerin daha Selçuklular zamanından itibaren bölgede oldukları söylenebilir.

Aksaray

Aksaray kazasında bulunan kalenderhâne bölgede Kalenderîlerin bulunduğunu göstermekle birlikte, defterlerde zaviye hakkında fazla bilgi yoktur. Aksaray'da Hacı Bektaş zaviyesinin bulunması, burada Kalenderîler ile Bektaşîler arasında mevcut olan bir ilişkinin işareti sayılabilir. Tahrirlerde zaviyenin geliri 130 akçe olarak kaydedilmiştir⁵⁹.

Niksar

Niksar merkezinde bulunan kalenderhâne, Tekke Bağı olarak da bilinmekteydi. Bahsedilen bağ şeyh evladının elindeydi. 1530 tarihinde 1804 akçe geliri bulunan zaviyenin gelirleri 1576 tarihli defterde detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Buna göre Sulu Göl ve Çarık Bağı mezarlarının sülüs malikanesi, 2 zemin, 2 tam ve 8 nısıf bağ vakfi vardı. Şeyhe günlük 1,5 akçe

⁵⁵ BOA. TD. nr. 998/I, s. 253; Bkz. "Nefs-i şehre müteallik olmağın bu mahalde yazıldı."

⁵⁶ BOA. TD. nr. 998/I, s. 258, 259, 267; KKA. TD. nr. 552, v. 39a.

⁵⁷ BOA. TD. nr. 438/II, s. 602; KKA. TD. nr. 554, v. 28b.

⁵⁸ Eyüp Öztürk, İbnü's-Serac ve Müvelleh Dervişler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 100, 276. dipnot.

⁵⁹ KKA. TD. nr. 565, v. 194b; BOA. TD. nr. 387/I, s. 138; KKA. TD. nr. 584, v. 82b.

yevmiye verilmekte, geri kalan miktar ise ayende ve revendenin yemeğine sarf olunmaktaydı⁶⁰.

Ayasuluk

Ayasuluk merkezinde bulunan zaviye Gül Dede zaviyesiyle birlikte zikredilmiştir. Bununla birlikte Gül Dede zaviyesine ait gelirler de kalenderhânenin masrafları için harcanmaktaydı. Bu haliyle Gül Dede'nin de bir Kalenderî şeyhi olma ihtimali belirlemekle birlikte, bu konu hakkında açık bir kayıt mevcut değildir. Dükkan ve bağ gelirleri olan zaviyenin, yıllık 720 akçe hasılı vardı⁶¹.

Milas

Milas merkezinde bulunan kalenderhânenin 1530 tarihi itibariyle yıllık 150 akçe geliri vardı. 1583 tarihinde zaviye sorumluluğuna padişah beratıyla Hoca Ömer getirilmişti. Bu tarihte 4 parça yeri olan zaviyenin geliri yine 150 akçeydi⁶².

Birgi

1530 tarihli defterde Birgi merkezinde bulunduğu belirtilen kalenderhânenin değirmen ve bağdan elde edilen 720 akçelik hasılı mevcuttu⁶³.

Zile

Zile merkezindeki kalenderhânenin gelirleri 3 hane ve 5 kıta bağdan ibaretti. Zaviye şeyhine günlük yarım akçe ödenmekteydi⁶⁴.

Sonuç

Bu kısa çalışma, Kalenderîlerin ve Haydarîlerin Anadolu'da dağıldıkları sahalardan bir kısmını göstermektedir. Moğol istilasının önünden kaçarak Anadolu'ya gelen Kalenderî ve Haydarî dervişleri Ankara, Aksaray, Ayasuluk, Bayburt, Beyşehir, Birgi, Bursa, Erzincan, Erzurum, Hısn-ı Keyf, Kastamonu, Kırşehir, Larende, Niksar, Milas, Konya, Kayseri, Tokat, Zile kazalarında zaviyeler kurmuşlardır. Tespit edilen bu zaviyelerden pek

⁶⁰ BOA. TD. nr. 387/II, s. 548; KKA. TD. nr. 583, v. 52a.

⁶¹ BOA. TD. nr. 166, s. 417; MAD. nr. 617, s. 335; KKA. TD. nr. 571, v. 37b; Bkz. "Zaviye-i Gül Dede der-mahruse-i mezbure ki haliya mecmuu kalenderhâne zaviyesine sarf olunup ve defter-i atikte dahi bu vecihle zam olunmuştur."

⁶² BOA. TD. nr. 166, s. 520; KKA. TD. nr. 569, s. 21.

⁶³ BOA. TD. nr. 166, s. 432.

⁶⁴ KKA. TD. nr. 583, v. 48a.

oğunun Selçuklular zamanında kurulduğu anlaşılmaktadır. Mevlana'nın etrafında bulunan Kalenderî ve Haydarî dervişlerinden hareketle onların Konya ve çevresine kalabalık bir şekilde geldikleri söylenebilir. Bu grupların desteğini almak isteyen Selçuklu hükümdarlarının, beyliklerin ve ilk Osmanlıların zaviyelerin kurulması ve faaliyetlerinin sürdürülmesinde verdikleri destek tahrir kayıtlarından açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Özellikle Karamanoğlu İbrahim Bey, I. Murad, Bayezid ve Fatih zamanında zaviyelerin desteklendiğine dair bol miktarda kayıt vardır. Aynı fikrî alt yapıya sahip olan Kalenderiler ve Haydariler birlikte hareket ederken, dağıldıkları bölgelerde özellikle Mevlevîler ve Bektaşiler ile yakın ilişki kurmuşlar, ilerleyen süreç içinde Bektaşî tarikatının içinde eriyerek kaybolmuşlardır.

KAYNAKÇA

I.Arşiv Belgeleri

A.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

1.Tahrir Defterleri (TD.): 19, 166, 199, 205, 387/I, 387/II, 438/I, 438/II, 998/I, 998/II, 1085.

2. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.): 20, 617.

B. Kuyûd-ı Kadime Arşivi Tahrir Defterleri (KKA. TD.): 139, 537, 552, 554, 558, 564, 565, 569, 571, 583, 584.

II. İnceleme ve Araştırmalar

Ahmet Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, Çev. Tahsin Yazıcı, C. I-II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1953.

AZAMAT, Nihat, “Kalenderîyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C, 24, İstanbul 2001.

BARKAN, Ömer Lütfi- MERİÇLİ, Enver, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

BARKAN, Ömer Lütfi - AYVERDİ, Ekrem Hakkı, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, İstanbul 1970.

BAYRAM, Mikail, “Selçuklu Dönemi’nde Kalenderî-Ahi Çatışması”, Bilim ve Gerçek, Sayı 17. <http://www.bilimvegelecek.com.tr/?goster=1038>.

ERDOĞDU, M. Akif, Karaman Vilayeti Zaviyeleri, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. IX, İzmir 1994.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Hazırlayanlar. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, C. II, III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

İbn Bibi, El Evamirü'l- Ala'ıye Fi'l-Umuri'l-Ala'ıye, Hazırlayan. Mürsel Öztürk, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İNBAŞI, Mehmet, “Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 41, Erzurum 2009.

KARAMUSTAFA, Ahmet T., Tanrının Kuraltanıma Kulları, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

KARAMUSTAFA, Ahmet T., “Yesevîlik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu”, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Hazırlayan. Ahmet Y. Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

KILIÇ, Ümit - GÜL, Abdulkadir, “Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış”, History Studies, Volume 3/1, 2011.

- KÖPRÜLÜ, Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, Anadolu'da İslâmiyet, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- MİROĞLU, İsmet, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.
- MUŞMAL, Hüseyin, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Beyşehir Kenti'nde Bulunan Müesseseler ve Vakıflar", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 19, Bahar 2006.
- OCAK, Ahmet Y., Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderler (XIV-XVII. Yüzyıllar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- ÖZGER, Yunus, XIX. Yüzyılda Bayburt (1830-1900), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.
- ÖZTÜRK, Eyüp, İbnü's-Serac ve Müvelleh Dervişler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.
- TANMAN, M. Baha, "Kalenderhâne", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 24, İstanbul 2001.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi (Öncüler Barak Baba, Geyikli Baba, Hacı Bektaş), Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Ahmet Taşğın, Kalan Yayınları, Ankara 2003.
- YAROĞLU, Aytekin, Tokat Haydarhâne Vakfı, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.
- YAZICI, Tahsin, "Kutbüddin Haydar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 17, İstanbul 1998.